Микола Степаненко

МОВНІ ЗМІНИ В СУЧАСНИХ ГАЗЕТНИХ ЖАНРАХ

Рецензія на книгу: Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку XXI століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти / І. Я. Завальнюк. – Вінниця: Нова Книга, 2009. – 400 с.

Значущість будь-якого дослідження, а монографічного передусім, визначає його актуальність. Що ж до праці, яку підготувала Інна Яківна Завальнюк, то її актуальність виняткова з огляду на різні чинники інтра- та екстралінгвального характеру. З-поміж них домінує такий, як активізація в усіх сферах суспільного буття новаційно-інноваційних процесів і безпосереднє віддзеркалення в мові детермінованих ними змін. Найпослідовніше, найвиразніше, найоперативніше об'єктивують мовні зміни засоби масової інформації. Динамічний розвиток цих засобів – друкованих видань, радіо, телебачення, побудова й поширення Всесвітньої павутини, або Інтернету, – слушно зауважує у передмові Інна Яківна, "спричинили творення єдиного інформаційного простору, особливого віртуального середовища, що об'єднало сукупність медіапотоків. Усе це відбилося на процесах поширення слова, уживанні реченнєвих структур, характері мовних змін" (с. 7). Під прискіпливим оком дослідників опинилася проблема характеру мовних змін, єдності семантичної, граматичної, синтагматичної, парадигматичної й іншої природи слова в єдності з його функціонально-стилістичними потенціями в такому важливому джерелі добування насущної інформації, як газета. Менше пощастило проблемі функціонально-стилістичних можливостей синтаксичних одиниць у мові українських газет. У лінгвістиці утрадиційнився погляд, згідно з яким ці одиниці не мають чіткого стилістичного забарвлення, жорсткої закріпленості за мовними сферами. Авторка монографії досить успішно доводить протилежне: синтаксичному ладові української мови властива функціонально-стилістична самобутність. Об'єктом дослідження вона обирає прості (двоскладні та односкладні), складні (складносурядні і складнопідрядні) речення, а також сегментовані (парцельовані й приєднувальні) конструкції, актуалізовані в мові сучасної української преси під впливом динаміки мовних змін і суспільних процесів, а за мету ставить простежити стилістичні та прагматичні функції вирізнених одиниць, установити співвідношення попередніх і нових тенденцій у їх використанні. Складність проблеми, яку розв'язує І. Я. Завальнюк, полягає не тільки в розбіжностях щодо класифікації газетних жанрів відповідно до їх динаміки й оновленої актуалізації диференційних ознак чи в неоднозначному трактуванні одиниць синтаксису (підмета, присудка, другорядних членів речення, вставних і вставлених компонентів, парцельованих членів речення, приєднувальних конструкцій, типів речень за модальністю й експресією й т. ін.), але й у тому, що зо-

всім не вивченим є питання диференціації нових тенденцій функціонально-стилістичної репрезентації синтаксичних конструкцій, закріплених за газетними жанрами, з проекцією на радянський період розвитку преси. Відразу зауважимо, що в роботі ґрунтовно схарактеризовано прагмастилістичні функції синтаксичних одиниць у мові української преси початку XXI століття, на основі глибокого компаративного аналізу встановлено співвідношення попередніх і новосформованих тенденцій у їх вживанні. Визначено, зокрема, стилістичне навантаження синтаксичних одиниць у газетному контексті з урахуванням еволюції мовних норм і суспільних пертурбацій, вирізнено особливості комунікативного призначення, прагматичні потенції та реалізації синтаксичних одиниць у різножанрових газетних текстах. Аргументи дослідниці переконливі, оскільки оперті на великий фактичний матеріал, дібраний із тридцятьох газетних видань за 2004–2009 рр. різного підпорядкування (пор.: "Вечірній Київ", "Голос України", "Дзеркало тижня" (всеукраїнські видання) і "Високий замок" (м. Львів), "Літературна газета" (м. Луганськ), "Подільська зоря" (м. Вінниця)). Ще раз повернемося до складності розглядуваної проблеми й наголосимо на тому, що в сучасній лінгвістиці вироблені стилістичні стандарти лексичних та фразеологічних одиниць і лише контурно окреслені ці ж стандарти синтаксичних одиниць. Треба бути – без перебільшення – вправним і сміливим "гравцем", аби взятися за розв'язання проблеми стилістичної спеціалізації синтаксичних одиниць у синхронному-діахронному плані та ще й у такому непростому тексті, як газетний.

Не побоїмося сказати, що монографічна праця Інни Завальнюк – це продовження великої наукової справи, яку розпочав свого часу Михайло Жовтобрюх, коли випустив у світ книгу "Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.)", присвячену аналізові ролі періодичної преси в історії української літературної мови, у становленні її сучасних орфографічних, фонетичних, морфологічних, синтаксичних і лексичних норм, у стилістичному збагаченні її, а також у формуванні й розвитку української спеціальної термінології. Цей відомий учений, очевидно, думав про своїх послідовників, бо з певністю твердив, що в недалекому майбутньому великої ваги набуде "питання мовного оформлення матеріалу, що публікується в газетах і журналах, його стилістичної довершеності і зрозумілості читачам, яким призначається друкований орган", що "наукове дослідження історії літературної мови в усій сукупності її стилів і жанрів обов'язково передбачає також і глибоке всебічне вивчення мови періодичної преси на всіх етапах її існування" (1, с. 3). Інна Завальнюк творчо розвинула й посутньо поглибила вчення Михайла Андрійовича про стилістичні ресурси газетної мови й водночас узяла новий дослідницький курс: якщо професор Жовтобрюх аналізував взаємоконтакти української й російської мов на засадах транспозиції, то доцент Завальнюк – на засадах транспозиції, інтерференції та дистанційності. Отже, змінилися часи, оновилися й наукові підходи або, як сказав поет, "нове життя нового прагне слова". Наукова тяглість, про яку йдеться, промовисто ілюструє значні досягнення сучасної української лінгвістики, динаміку і статику чинних мовних норм у зв'язку зі стагнацією та поступом у самому суспільстві.

Крім актуальності, вартість монографічної праці визначає її теоретичне значення, бо ж у ньому, як у фокусі, відображено особистий внесок автора. Інна Завальнюк під новим кутом зору подала відомості та узагальнення про функціональний потенціал синтаксичних одиниць у мові української преси XXI ст., поглибила теорію граматичної стилістики, запропонувала концепцію дослідження синтаксичних процесів на прагмастилістичних засадах, яка є перспективною в плані характеристики, ідентифікування, кодифікування, зрештою, критики динамічних мовних процесів у засобах масової інформації.

Окремо хочеться позитивно оцінити теоретичну частину роботи, тобто перший розділ її – "Мова української преси в комунікативно-прагматичній парадигмі" (с. 11–49). Новаторство дослідниці вбачаємо, по-перше, у тому, що мову української преси проаналізовано не у власне - лінгвістичному ключі (це простіший шлях опису), а на тлі соціальної динаміки (це куди складніша процедура). Такий підхід дав змогу зробити ґрунтовні висновки про зв'язок між мовою і суспільством, а якщо конкретніше, то між публіцистичним стилем (і мовою преси зосібна) та соціальним феноменом. У цьому розділі досить повно й кваліфіковано схарактеризовано специфіку вияву мовленнєвого акту у сфері сьогоднішньої української преси, а саме: автор нині не акумулює в собі ідеологічні прагнення епохи (як це було в радянську добу), не вербалізує їх у максимально заідеологізованих і політизова-

них суспільних категоріях, а виступає як демократизована особистість, виявляючи своє ставлення до дійсності і до продукованих ним текстів, тобто "постає творчою особистістю, індивідуальністю, виступає від власного імені, захищає ідеали демократії, реалізуючи себе у вільному, емоційному, позбавленому штампів мовленні" (с. 14). І додамо до тільки-но цитованого ще й таке: "Мовна особистість журналіста набуває ознак стилетвірного центру. Авторське Я стає м'якшим, розкутішим, людянішим" (там само). Зробимо, однак, своє застереження: на медійних просторах, і в газетному жанрі також, поряд із професіоналами працюють аматори. Модальність тексту цих двох категорій адресантів (авторів) має різну інформаційну й мовну тональність, отже, і їх взаємодія з адресатом різна. Мовна компетентність читачів також різна, не кожен із них задумується над особистісними рисами адресанта, робить висновки про рівень його знань, про його ціннісні орієнтири, про інтелектуальну спромогу пропонованої ним інформації в газетному тексті. Та це вже, так би мовити, ліричні відступи, вони лише дотично пов'язані зі змістом і призначенням праці, яку рецензуємо.

Отож, повернімося до основної розмови і з приємністю відзначимо, що авторка добре потрудилася над класифікацією газетних жанрів. Вона вибудувала її на засадах багатовекторності, урахувавши диференційні (поповнення складу жанрів новими видами), інтеграційні (об'єднання кількох жанрів в один), новаційні (поява нових жанрів), синкретичні (нечіткість вираження жанрових маркерів) процеси, а також процес архаїзації (зникнення деяких жанрів). Працюючи над цією проблемою, Інна Яківна не винаходила велосипед, а йшла простим шляхом, який виявився результативним. Вона глибоко проаналізувала різні підходи до типологічної інтерпретації газетних жанрів, знайшла в них сильні і слабкі, на її погляд, місця й запропонувала власну класифікацію, виокремивши 1) інформаційні, 2) аналітичні, 3) художньо-публіцистичні й 4) рекламні жанри. У кожному із жанрів вичленувано внутрішньожанрові модифікати на основі цілої низки принципів, як-от: авторська інтенція, композиційний формат і розташування на газетній шпальті, образ автора, наявність модальності, оцінність, експресивність. Вирізнення рекламного жанру з його внутрішньожанровими підтипами (власне-реклама, політична реклама, анонс, оголошення, рекламний нарис, рекламне інтерв'ю) – це наукова версія Інни Завальнюк. Зосередимо увагу ще на одному досить позитивному моментові: авторка дослідження послідовно апелює до запропонованої жанрової типології, зважаючи на її уніфікацію й особливості репрезентації в усіх друкованих органах (див. II, III, і IV розділи праці: "Співвідношення традиційних і нових тенденцій у функціонуванні простих речень в українській газетній мові початку XXI ст." (с. 50–223); "Складне речення як засіб стилістичного оновлення сучасного українського газетного тексту" (с. 224–289); "Функціональний діапазон парцельованих та приєднувальних конструкцій у мові української преси початку XIX ст." (с. 290–345). Пані Завальнюк результативно апелює ще до одного прийнятого в її роботі засадничого положення – про стильову специфіку та соціальну маркованість синтаксичних одиниць української газетної мови. За прагмастилістичною концепцією Інни Яківни, усі синтаксичні одиниці (прості і складні речення, члени речення, ускладнювачі речення, засоби поєднання частин складного речення, парцельовані та приєднувальні конструкції) поділено на дві категорії: 1) загальножанрові і 2) закріплені за певними жанрами чи їх внутрішніми репрезентантами. Дію цього складного механізму стилістичного опозиціонування розкрито на інтра- й екстралінгвальному тлі. До заслуг дослідниці відносимо й те, що вона вміє абстрагуватися і – як наслідок цього – вибудовувати необхідні універсалії. Без таких украй потрібних наукових процедур не може бути й мови про загальні закономірності вияву стилістичних властивостей синтаксичних одиниць у будь-якому тексті, а не лише газетному.

Детальне ознайомлення з роботою дає підстави твердити, що ступеню абстрагування, який бере на озброєння Інна Яківна, притаманна різна актуалізаційна сила: для загальножанрових синтаксичних одиниць він один, тоді як для маркованих – інший (див. про це, наприклад, такі розділи монографії: "Функціональні вияви головних членів двоскладного речення" (с. 5–81); "Стилістичне використання односкладних речень" (с. 105–128); "Функціонально-стилістична спроможність неповних речень" (с. 129–148); "Стилістична маркованість приєднувальних складносурядних речень" (с. 235–236); "Специфіка приєднування в газетному контексті" (с. 318–345). У зв'язку з цим переконливою видається думка дослідниці про те, що односкладні безособові речення з головним членом, вираженим безособовою предикативною формою на *-но, -то,*

активно побутують в інформаційних жанрах, а неповні та еліптичні – в інформативних повідомленнях про погоду, "що сприяє сталості форми, усуненню надлишковості в цьому жанровому різновиді, увиразненню самобутніх рис синтаксису інформаційних контекстів" (с. 26). Безапеляційно сприймаємо й таке аргументоване твердження: у рекламі переважають двоскладні та односкладні прості речення над складними, емоційно насичені структури над емоційно нейтральними.

Цілком логічним є заглиблення в теорію функціональних змін у сучасній українській пресі, їх впливу на стилістичні властивості синтаксичних одиниць. Не зайвим буде нагадати ще раз, що цей аналіз вибудувано на засадах компаративності: стильову норму українського газетного тексту після перебудови, після Помаранчевої революції порівняно зі стильовою нормою газетного тексту радянського часу. Висновки про те, що зміни і тенденції, які спостерігаємо в мові української преси початку XXI ст., оновлюють структуру та семантику синтаксичних одиниць, стилістично маркують їх, даючи змогу констатувати функціонально-стилістичну самобутність синтаксичної організації газетної мови, потверджені цілою низкою конкретних прикладів у II–IV розділах. Ось лише деякі з них (на нашу думку, вельми промовисті):

• за радянських часів у ролі підмета регулярно функціонували субстантиви – найменування активних виконавців певних дій у галузях промисловості, сільського господарства, політики (*різальник, газівник, сталеплавильник, металург, політінформатор*), нині цю позицію обійняли іменники на позначення осіб та груп осіб сучасного політикуму *(депутат, урядовець, парламентар, активіст, опозиціонер, лідер, фракція, коаліція);*

• на зміну "універсальній" лексемі *трудівник* та її синонімам *працівник, колгоспник* з "екскортуючими" означеннями-синонімами сумлінний, передовий, досвідчений прийшли означення, переорієнтовані на посилення атрибутивних характеристик нових життєвих явищ та осіб, причетних до їхнього побутування *(потенційні кредитори, валютні трейдери)*;

• активізація прикметникових означень український, національний у поєднуванні з означуваними іменниками *влада, суспільство, ринок;*

• залучення до активного вжитку з діалектного мовлення прислівника *наразі* в ролі обставини, активізація в цій функції адвербіальних лексем *цьогоріч, сьогоріч, поспіль, насамкінець, днями* й багатьох інших.

Цей репертуар синтаксичних новацій можна продовжувати й продовжувати. Милує око й тішить серце введений у науковий обіг фактичний матеріал. Гордістю проймаєшся й від того, що нова преса впевнено "українізується", отже, прокладає шлях понадміру необхідному сьогодні процесові реформування, удосконалення мовної норми загалом і синтаксичної, яку так ретельно обстежує І. Я. Завальнюк, зокрема. З болем сприймається те, що "на шпальтах сучасної преси мало іманентних українській мові інтертекстуальних вкраплень, досі переважають кальковані з російської мови" (с. 48). Та нічого тут не вдієш, тому що за один день революції в царині мовної норми не зробити. Потрібен час, терпіння, бажання, наполегливість і ще багато всього, пов'язаного з найосновнішим – нашим національним самоусвідомленням і національним самоствердженням.

Похвалимо дослідницю й за успішну спробу простежити взаємодію засобів публіцистичного та розмовного (подеколи й художнього) стилів сучасної української мови. Розмовна стихія, переконливо доводить вона, персоналізує газетний текст, надає йому суб'єктивної модальності, отже, викликає інтерес у читача. І тут спостережено цікаву тенденцію: з сучасних газетних шпальт зникає модальність повинності, обов'язковості, директивності, а виходить на авансцену особистісна модальність, створюється алюзія розмови з адресатом (основні мовні засоби вираження її – вставні і вставлені одиниці, питальні конструкції, діалогічне спілкування, конструкції на взірець *Відомо, що; Цікаво, що; Нагадаємо, що*).

Уважаємо за необхідне висловити й ще одне міркування з розряду тих, які засвідчують оригінальність дослідження, його ґрунтовність, достовірність викладених у ньому теоретичних положень і узагальнень. Інна Яківна творчо поєднала аналіз стилістичної специфікації синтаксичних одиниць із характеристикою їх формально-граматичної та семантико-синтаксичної (а за потреби й власне-семантичної) природи. Інтерпретувати будь-які синтаксичні одиниці з позиції реченнєвої багаторівневості – справа не з легких. З цим завданням авторка добре справилася.

Скажемо, нарешті, про висновки. Вони відображають основний зміст монографії, різнобічно розкривають прагмастилістичні

функції синтаксичних одиниць у мові української преси початку XXI ст. Без будь-яких вагань повторимо вслід за І. Я. Завальнюк, що соціальна й мовна динаміка, прагматичні інтенції авторів спричинили істотне оновлення структури, семантики та стилістики синтаксичних одиниць, употужнили ідею про функціонально-стилістичну самобутність синтаксичної організації української газетної мови початку XXI ст.

Позитивно оцінюючи роботу, висловимо деякі зауваження й побажання:

1. Впадає в око намагання дослідниці залучити до аналізу всі типи простих і складних речень, що, звичайно, заслуговує схвалення. Проте, як нам здається, таке намагання спричинило атомізацію узагальнень, адже різні синтаксичні одиниці та їх компоненти зазнали неоднакових змін у структурі й використанні. Одні з них істотно розширили чи модифікували свої стилістичні функції, контрастують на тлі таких змін у попередні періоди, інші – виявляють їх мінімально або ж залишаються в межах сформованих стандартів. На незначні еволюційні процеси, які ще не стали новою тенденцією у функціонуванні синтаксичних одиниць, можна було б не зважати. Наприклад, у сполучниковому оформленні складносурядних речень, як засвідчує аналіз (див. с. 232–233), помітних змін не сталося.

2. У другому розділі досить докладно проаналізовано зміни в структурі та функціонуванні двоскладних і односкладних речень, подано узагальнення до кожного типу цих синтаксичних конструкцій. Цікаво було б зробити кількісне і якісне порівняння змін у двоскладному та односкладному реченнях. Зокрема, порівняти зміни, яких зазнали дієслівні прості і складені присудки двоскладних речень та головний член дієслівних односкладних речень.

3. Динаміку структури й семантики простих ускладнених речень простежено на матеріалі лише речень зі вставними і вставленими компонентами, що цілком слушно. Виникає, однак, запитання, чому не залучено до аналізу простих речень, ускладнених відокремленими членами, які, за нашими спостереженнями, також переживають відчутні структурні зміни (наприклад, ампліфікування однорідних відокремлених означень та обставин).

4. Загальні висновки об'єктивно відбивають динамічні процеси у вживанні простих, складних та сегментованих конструкцій. Виокремлено цілу низку нових тенденцій і явищ, які, безперечно, важливі з теоретичного і прикладного погляду, засвідчують цілковите виконання поставлених завдань. Схарактеризовано позамовні і мовні чинники, що зумовили ці тенденції та явища. Добре було б увиразнити нові тенденції на тлі мови засобів масової інформації інших слов'янських мов, а саме вказати, які з них є спільними, універсальними, а які мають суто національний характер, як вони співвідносяться, ієрархізуються в мові українських газет.

Скажемо беззастережно, що висловлені зауваження стосуються часткових, а не принципових положень рецензованої роботи, не поменшують її науково-практичної вартості, не впливають на її загальну високу оцінку. Відзначимо й те, що основні положення розвідки переконливо й різноаспектно апробовані у формі доповідей на сімох міжнародних і вісьмох всеукраїнських наукових конференціях. Монографію І. Я. Завальнюк із цікавістю читатимуть ті, кому її адресовано, – науковці, викладачі, журналісти, аспіранти, студенти філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

Література

1. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К.: Наук. думка, 1970.